

Koncz Sándor

Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása

Nincs egy hónapja, hogy hivatott testület, egyházkerületünk előjárósága megbízott, hogy dr. Szabó Zoltánról, tiszáninneri egyházkerületünk jelenlegi ünnepén megemlékezzem. A család számára élő, áldott kegyeletté nemesült a férj, édesapa, testvér és rokon. Sokak előtt úgy él, mint számtalan jó ügyért, éles ellentmondások között, férfiasan küzdő szikla-egyénség. Én, mint teológus tanítvány s ebből meghitt baráttá melegegett teológiai tanártárs, Szabó Zoltánban a teológust helyezem előtérbe. Ahogyan Szabó Zoltánt látom, abban sok a szubjektív elem. De ez nem megy az objektivitás rovására. A tárgyilagos felmérésben a kettő kiegészíti egymást. Az elmúlt napokban nagyjából együtt látott anyagból, az előadott vázlat szerint vonom össze a rendelkezésre álló időt kitöltő tartalmat.”

Egy idézet kibontása

“Éberem vigyáztam bátor és égő felelősségérzettel, urunk és nagyságos fejedelmünk II. Rákóczi Ferenc lelkének is megfelelően, mint privátumát kizárva, hogy ki kerül be a teológiai akadémián a tanári székbe. Makkai Sándor egy évi feledhetetlen tanárság után visszavonult erdélyi hazájába. Életem egyik öröme, hogy a pataki iskola azóta sem esett ki emlékezetéből és sokszor megmutatott szeretetéből. Én az esetleges küzdelmes évek megpróbáltatásaira számítva, két ifjút gondoltam nyomban teológiai végzettségük után, vagy rövid idővel azután, örök szállal Patakra kötni, a Patakra a diákok egész seregét küldő hernádszentandrászi oskolamester legszebb álmai megdicsőülésére is. (Testi szemeim talán egyszer látták ezt a derék nevelőt.) Az egyik a testvérintézetnél szolgál. Szolgálatja jelentőségét emberi elme fel nem mérheti. Hiszen a gondolatát sem csak emberek fundálták ki. A másik idehaza hordja vállán a mindenes szolgálat igáját s hiszem, hogy sem élet, sem halál nem választhatja el a Krisztus szerelmétől, Patak szolgálatától sem”.¹

A tündökletes mondatok az 1950 februárjában nyugállományba vonult Marton János sárospataki teológiai tanárnak, a kollégiumi köziskolai székhez és az igazgatótanácsához intézett búcsúbeszédéből gördülnek elénk. Lelkünk most azért hajlik meg Marton János emléke előtt, mert néhány szó erejéig ráirányítja figyelmünket Szabó Zoltán édesapjára, Szabó Istvánra, aki a református falusi lelkészek és tanítók évszázados vonulatában úttörője volt a modern népi tehetségkutatásnak és akitől fia megtanulta az elhagyott falusi nép szeretetét. Szabó Istvánt élete alkonyán “hosszú esztendőkön keresztül becsülettel és hűséggel teljesített, egyházat és hazát példás kötelességtudással szolgáló kiváló tanítói munkássága elismeréséül” igazgatói címmel tüntette ki tiszáninneri egyházkerületünk, az abaúji egyházmegye közgyűlése

felterjesztésére.² 42 évi falusi tanítósága alatt, több mint 70 mezőgazdasági munkás és kisparaszt tehetséges gyereket irányított Patakra. Legtöbbet Hernádszentandrásról, ahol 1903-tól 33 éven át oktatott és nevelt. Onnan került ide Béky Zoltán, akit később az Amerikai Magyar Református Egyesület és az Amerikai Magyar Szövetség elnökévé választottak, és aki 75 éves korában, 1978-ban hunyt el Washingtonban.

Az "az egyik", akire az idézet fénye ráesik, az 1900-ban született, tehát "a századdal futó", ugyancsak Hernádszentandrásról származó Zsiros József. Pataki teológiai tanárként 1947-ben itteni kollégiumunk testvérintézetéhez, az amerikai holland alapítású, Hope College-hoz ment cseretanárnak. Mivel ennek testvérintézete, a Sárospataki Református Kollégium országunkban megszűnt, nem volt hová teológiai tanárnak hazajönnie. Nehéz szívvel kint maradván, 1980-ban, 80 évesen, mint az amerikai Flint város református magyarjainak lelkipásztora távozott az örök hajlékokba. "Szolgálatát jelentőségét emberi elme fel nem mérheti. Hiszen gondolatát sem csak emberek fundálták ki."

Az "a másik", akit a Patakra a diákok egész seregét küldő hernádszentandrásai oskolamester, legszebb álmái megdicsőülésére is az alma materbe adott, tulajdon fia. Szabó Zoltán 1902. november 24-én a gömörmezei Alsószuhán, ahová a családot az apa akkori állása kötötte. De a mindnyájunk számára annyira jelentős gyermek- és ifjúkori "eszeledés" miatt, önmagát hernádszentandrásinak tartotta, hogy ezzel még jobban kötődjék ott és itt iskolatársaihoz, majd ezek közül kollégiumi tanárbarátjához, Zsiros Józsefhez.

Krisztus szerelmétől egyiküket sem választotta el sem élet, sem halál. Pataktól azonban mindkettőjüket elsodorta az, amit az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre államtitkár, a pápai és pataki református kollégiumok alapítása 450. évében, 1981. november 11-én, a debreceni zsinat 100 éves fordulójára ünnepén így fogalmazott meg: "A Zsinat résztvevői éppúgy, mint a széles közvélemény ismerik a küzdelmes, ellentmondásos és kölcsönösen elkövetett hibákkal együtt járó hosszú, közel négy évtized történetét. A marxista elméletnek és elveknek, valamint az egyházi tantételeknek dogmatikus eltorzulása, a személyi kultuszból fakadó és a korábbi történelmietlen egyházi felfogás hatásának együttes érvényesülése súlyos károkat okoztak. Megnehezítették és késleltették a nemzet alkotó erőinek összefogását."³

Teológiája kibontakozása

A történeti egyházi felfogáshoz hűen, lássunk néhány rajzolatot abból, ahogyan dr. Szabó Zoltán "idehaza hordja vállán a mindenestől szolgálát" igáját. Mivel őt Isten is így önmaga az Ige igájába fogta, teológiája sűríti tömör egységbe sokágú, termő személyiségét.

Hogyan ércesedett ki a teológus Szabó Zoltán? Mindenek előtt úgy, hogy a pataki gimnáziumi éveit lezáró érettségi után, 1920-ban Sárospatakon beiratkozik a teológiára. Úgy tudjuk, hogy első éves teológusként ő indítványozza a pataki teológusok és tanítóképzősök közös, Kálvin Jánosról elnevezett egyesületének megalapítását. Szabó Zoltán ennek keretében, főleg tanítóképzősöknek bibliakört szervez és vezet.⁴

Az első év befejeztével 1921. július 10-én ott van Kilitiben, ahol "Csonka-Magyarország négy református teológiájának... konferenciázó ifjúsága közül" harmincan megalapítják a Soli Deo Gloria Szövetséget. A főszervező Töltéssy Zoltán lehetett, aki tiszáninneri; Miskolcon érettségizett a református főgimnáziumban; majd kolozsvári teológussága után Budapestre került. Sárospatakról az alapító teológusok között találjuk többek között Benke Józsefet, Nagy Sándor Bélát, Szabó Zoltánt, Vincze Károlyt, Zsiros Józsefet. A jegyzőkönyvet aláírók leszögezik, hogy lelkük "bensőséges vágyakozásával a 'csendes órák' minél gyakoribb magtartása által" arra törek-szenek, hogy találkozzanak "lélekben Jézus Krisztussal", benne a személyes Megváltóval, hogy élő összeköttetésben legyenek az örökkévaló Istennel. Itt gyökeredzik az, hogy Szabó Zoltán egész életében a legkomolyabban vette az egyéni elmélyülést, amiből kinöttek főleg a reggeli órákban írt "magánexegézisének" füzetes kötetei és amit teológus társainak és a lekipásztoroknak nem győzött eléggé ajánlani. Az önnön kegyesség gyakorlása és építése nélkül kiszáradunk, aminek óriási kárát magunkon kívül a gyülekezeti szolgálat látja. Egyébként az alapítók elhatározták egy "Teológus Telep" létesítését. A Somogy- vagy Balaton-Kilitiben felfénylett látomásból valósult meg később Balatonszárszó, mely a református ifjúságon és egyházon túl az egész ország számára olyan sokat jelentett. Isten "a látók" közé helyezte Szabó Zoltánt.⁵

1921-22-ben másodéves teológus, amikor felfigyeltek "Augustinus és Rousseau confessioinak összehasonlító ösmertetése" című, 87 lap terjedelmű, "éles szemről, jó megfigyelő képességről, logikus gondolkodásról" tanúskodó, "önálló felfogással írt" pályaművére. Olyan jónak találták, hogy a díj 147 koronáját külön jutalomként 300-ra felemelték.⁶ Ugyancsak másodévesként, 1922-ben megszerzi a cserkész-tiszti képesítést.

Teológus korában segít a belmisszióval országos nevet szerzett, átütő erejű Forgács Gyula pataki lelkésszé választásában. Marton János ajánlására egyes egyházközségi tagok azt mondogatták, hogy nekik nem kell "forgács", mert az hamar ellobban. Olyan lelkész kell, aki tartja a tüzet. Szabó Zoltán a lelkészjelölő gyűlésen szelleme-sen felröppentette: "De ez a Forgács olyan tűzből táplálkozik, mely a Szentlélek olaja s az soha el nem fagy". IV. éves korában szénior és alkönyvtárnok. Már ifjúként annyira tudta és szerette a francia nyelvet, hogy az internátusi lakószobában öltözködés közben Nagy Sándor Bélával franciául társalogtak. Így tanulták tőlük a szobatársak a franciát. Kitűnt könyvszeretetével. Hóna alatt egy csomó könyvvel járt. A kikölcön-zött könyvek egyszer erős borszagot árasztottak. Élcelődtek: ugyan ki ivott? A cötus-ba éppen belépő Harsányi István főkönyvtáros magyarázatára kiderült, hogy az adományozó földbirtokos család boros hordóba pakolta a küldeményt.⁷

Szabó Zoltán lelkészi vizsgái közötti két év töményen dús. 1924–25 téli szemeszter-rén, a sárospataki Főiskola Pogány Istvánné alapítványa ösztöndíján, a berlini egye-temen tanul. Mahling professzor vezetése alatt gyakorlati teológiai tanulmányokkal foglalkozik. A világhírű Spranger (akit 13 év múlva én is hallgattam) megismerteti az ifjúsági cserkész- és evangéliumi mozgalmakkal. Rathun berlini lelkészhez társul-

va, részt vesz a gyülekezeti missziói munkában. Főleg házi látogatásokra kíséri el szívesen a pásztor. 1925 márciusától három és fél hónapot a nevezetes Stipendium Bernardinum jótéteményével Utrechtben tölt, ahol Leeuwen professzor keze alatt dolgozik. A német és holland nyelvek birtokában, 1925 augusztusában Franciaországban mélyíti nyelvtudását és Fousel lelkész segítségével "az egyházi élet praktikus megismerésére" törekszik. Mindezt kiegészítik angliai, londoni tapasztalatai. 1925-26 tanévben Sátoraljaújhelyben hitoktatóként működik. Göndöcz István lelkipásztor írásbeli bizonyossága szerint: "kiváló tudással, buzgósággal s szorgalommal".⁸ A teológián már vártak rá. Második elődje, "az egyetemes agenda előmunkálataiban"⁹ élénken részt vett s máig ható érdemeket szerzett Novák Lajos, 1917-ben elköltözött az élők sorából. Az őt követő Makkai Sándor után évekig helyettesítésekkel látták el a gyakorlati órákat, mivel "méltó utódját a tanári kar és előljáróság még nem találta meg". Szabó Zoltán alig teszi le 1926. szeptember 23-án a második lelkészképesítő vizsgát, október 1-jétől már teológiai tanár. Példa nélkülien nagy hiányt pótolnak vele. Lelkészi vizsgája letétele előtt, 1926. július 14-én határozta el alkalmazását az egyházkerületi közgyűlés. Mint olyanét, aki "tanulmányait, lehet mondani sub auspiciis scholae nostrae Sárospatakiensis végezte... s erkölcsi megbízhatóságán kívül figyelmet ébresztő tehetségével, mely áldott építő és tudományos irodalmi tevékenység zálogául tekinthető, szónoki képességgel és az ifjúság nevelői munkájában... számot tevő sikerrel tűnik ki".¹⁰

Nélkülözhetetlensége miatt hosszabb tanulmányútra nem bocsátották, noha az ösztöndíjak rendelkezésre állottak. Teológiai tanársága első nyári szünidején, 1927-ben újra Berlinben időzik. A Collegium Hungaricumban lakik. A könyvtárakat bújja. Innen jól megszervezett, több hetes dániai és svédországi útra megy. Kopenhágában Rawn lelkész mellett tanulmányozza a gyakorlati egyházi életet, mint tette Berlinben és Franciaországban. 1928 nagyvakációjában megint Németországban találjuk. Tübingenben Faber és a még nagyobb nevű Fezer professzorok támogatásával az egyetemi könyvtárban búvárkodik. Hazatérése előtt két hetet szakít arra, hogy egy kis svájci faluban szerezzen benyomásokat a gyülekezetéről.

A gyors ütemű előkészülést követően a harmincas évek legelejére kibontakozik virágkora. Azzal kezdődik, hogy a teológiai kar 1927-ben elfogadja az ő múlt nyomába lépő, de friss lüktetésű irányelveit.¹¹ "Akadémiánk fennállása óta országunk jelentékeny részében a református papság gondolat- és érzésvilágának, teológiai nézeteinek, a pásztori munka elveinek és gyakorlatának dajkálását, fejlesztését és irányítását végezte". A ma fokozottabban élesedő kívánalmak misszióra sürgetnek; "református egyházunk sok külső és belső bajjal küzd, tagjait szekták apasztják, szórványokban részben református igehirdetés és zsoldáréneklés nélkül él és nő fel a hívek nagy serege". Megbizonyosodunk, hogy Szabó Zoltán a lelkészképzésért átfogóan érez felelősséget. A teológiai akadémiával együtt, mint a Főiskola lelkésze, az eklézsiákra tekintettel az egész kollégiumot, továbbá a helyi gyülekezetet bevonja a hasznos reformok gyakorló területébe. Álljon világító toronyként a Főiskola, "hogy mint minta gyülekezetet ismerjék munkáit, konfirmációját, ifjúsági pasztorációját, szegény-, beteg-, egész lelkigondozását". Belmissziói tevékenysé-

gét például vigyék lelkipásztor-jelöltjeink megvalósításra országunk arra rászorult egyházközségeibe. E célból egymás után életre kelnek a különböző gyakorlati tevékenységek. Úgy azonban, hogy azok ne foglalják el a növendékek idejét a tudományos és iskolai tennivalóktól, sőt tanítsák meg őket a maradék nélkül felhasználandó idő beosztására. A leendő egyházi szolgák tegyenek szert megfelelő öntudatra. Adjuk meg nekik, hogy tisztuljon ki előttük a lelkészi munka jelentősége. Kisebbrendűség érzés és nagyképűség nélkül tudniuk kell, hogy a konkrét gyülekezeti munka az egész nemzet számára hasznos. Azt, amit tesznek és önmagukat se túl magasra, se túl alacsonyra ne értékeljék. Az öntudat legyen egészségesen hitvallásos református világnézet. Szabó Zoltán nagyon jól tudta, hogy az evangélium nem világnézet. De életformáló úgy, hogy a bibliai világkép alapján kell legyen és van is: magyar református világnézetünk, amit nem szégyellni, de megélni és megvallani szükséges. Szabó Zoltán e végből igyekezett még olyan apróságot is lelkünkre kötni, hogy ha mód van rá, írásban se rövidítsük a református szót, mert nem "ref.-ek" vagyunk, hanem egész szívvel-szóval református keresztyének. Ne legyünk nevetséges törpék, akik a diadalív alatt meghajlanak, hogy be ne üssék a fejüket. Az is tartozzék lelki egyenességünkhöz, hogy a "Kedves Hallgatóim" megszólítást meghagyjuk a rádióknak, az általunk nagyrabecsült "világnak", de mi öntudatosan a "Kedves testvéreim" megszólítást használjuk.

A lelkészi pályára készülő ifjúság tudatosan formálódjék vezető egyéniséggé. A lelkipásztorok mindenképp előtt legyenek alkalmasak a gyülekezet, az egyházközség vezetésére. De ha lehet és szükséges, ennél tágabb közösség irányítására is. Főleg az ifjúság közösséggé válását kell szem előtt tartani. Szabó Zoltán e célból bővítette ki a teológus ifjúság érdeklődését, amikor erre eljött az alkalom, a sokat bírált leventeképzés szellemi, erkölcsi vonala felé. A teológusok levente-vezetőképzése helyeselhetően akarta megőrizni az ifjúságot az akkori kor divatja szerinti szélsőségektől, a fasiszta túlzásoktól, mentesíteni a belső mérgezésektől, a magyar történetre támaszkodó, elmélyülten mértéktartó hazafias neveléssel.

A modern keretek között sugárzóképes, Szentírással foglalkozó tudományos és ön-építő tevékenységnek legyenek meg az érintkező pontjai és gyakorlattal, az önfegyelem és bírálat ellenőrzése alatt. Az elméleti képzés a teendők gyakorlásával együtt alakítsa ki a pásztori lelkületet. E törekvést jelzi, hogy Szabó Zoltán ugyancsak 1930-ban bevezetetti a teológián az úrvacsorai közösséggé váló csendes napokat, melyek mint "az elmélyülés csendes ideje a lelkipásztori hivatás nagyságának és komolyságának feltárására" irányulnak. "A pásztori diszpozíció" elérésére saját példájával napi penzumként ajánlja tanítványainak a gyakorlati exegézist, írásban a csendes percek megtartását. Meg hogy egész életükben gondos jegyzeteléssel rögzítsék füzetbe olvasmányaik, élményeiket alkalmi felhasználásra. A Szabó Zoltántól elindult ösztönzések körébe estek a baráti alapon létrejövő, önkéntes, kis imaközösségek megalakulásai.

Kibomlott virágkorában Szabó Zoltán a lelkészképzés egészével összhangban betagozza a hittanhallgatókat a nagy arányokban 1931-től működő, jóval húszon felüli

gimnáziumi, tanítóképző intézeti bibliakörökbe vezetőknek, és tapasztalatszerző látogatásokra a tanári, bajoros-altishti s egyéb bibliakörökbe. A helyi gimnáziumban, a református elemiben hospitálásra. Hogy fogalmat alkossanak az állami intézmények nevelési rendjéről: a kispataki iskolába a református hitoktatás megfigyelésébe. A vasárnapi iskolába. A gyülekezeti reggeli, vasárnap délutáni és az újonnan létrehozott kátémagyarázatos, a rátermettebbeket néha a népes vasárnap délelőtti és ifjúsági istentiszteletek végzésébe. Gyakorlőhelyekké válik a konfirmáltak egylete. A vallásos estélyek. Segédkezés írásmagyarázatokkal, szavalással, felolvasással, szóló és több szólamú énekléssel. Kötelességgként jelentkeznek a távolabbi Héccén, Kispatakon, Királyhegyen, Kácsárdon, meg a központban a házi istentiszteletek. Közöttük külön szint képviselnek a teológiai tanárok családjainál a teológusok beosztott látogatásával, egyszerű kínálkozással egybefont, az ifjak által vezetett áhitatok. A pataki tanyák szétszórtságában a szórványok változatos egyházi ellátása. Már az első évesek megfordulnak a parókián "hivatali inspekción", az irat-terjesztésmegismerésére s a presbiteri, iskolaszéki és egyéb gyűléseken, szeretetvendégségeken "az asszisztáció", a forgolódás tanulására. Több mint meghatározó volt az utcaiskola kezdeményezése és az "utca gyermekekből alakított mezitlábás cserkészlet". Szabó Zoltán irányítása alatt ebben főleg Biró Sándor évfolyamtársunk vitte a primet. Délelőtt, délután az utcán céltalanul kódorgó gyermekeket szedték össze. Lekötően foglalkoztak velük alkalmilag az utcán, vagy a kijelölt tantermekben.

Gyakorlatként hasznosnak minősültek a kollégiumi és gyülekezeti Timótheus öreg és kiscserkészlet, a helyi Keresztyén Ifjúsági Egyesület, az intézeti ágakban működő Soli Deo Gloria és más egyesületek. Meg a lelkipálosok. Benne egymás kölcsönös, jóakarató gondviselése; az iskolai és sátorlajújhelyi kórházakban a beteg-, ez utóbbi helyen a fogházlátogatás. Nem lehetett elhanyagolni a diákszociális ügykört. A segítség céljából észrevenni: ki milyen bajjal küszködik ellátottsági helyzetében. A lélekműveléssel karöltve a test felé szintén nyíljon ki a szem és a szív. Az edzett ifjúság, az egészség fontossága miatt Szabó Zoltán téli, nyári kirándulások, sítanfolyamokat és táborokat, vízcserkész-túrákat szervez. A sítanfolyamokban elég ügyefogyottan viselkedtem s ezzel biztatott: "Koncz Sándor, az Isten szerelméért, ne úgy tartsd azt a sítot, mint Szent Ferenc a liliumot". Hogy a mozgás ne essék nehezünkre, reggelenként a nagyporta árkádjai alatt tornagyakorlatokat tart nekünk, téli, zimankós, hófúvásos időjárásban is és körbefutást az iskolakertben. Mindez fölöttébb jól esett. Nem volt több 10 percnél.

Nem voltak közömbösek előtte az anyagiak. Közöttük az útiköltségek közösségi fedezése. Az sem, hogy a teológus ifjúság tartson rendszeres kapcsolatot első rendben az országos református, protestáns egyesületekkel és a jó értelemben felfogott közművelődéssel. A vallásos ifjúsági mozgalmak kibontakozásokat kereső szerepe világos volt. Az összetartozások keresésére példának hozom fel, hogy Szabó Zoltán a brutális időket megelőzendő, már 1931-ben keresi az utat a zsidókérdés bibliailag helyeselt, missziói megoldására. Indítványozza, hogy a

pataki teológia keresse meg a budapesti Skót Missziót, azon át a skót presbiteriánus egyházat, hogy állandó állomást vagy fiókot létesítsen Sárospatakon. Közismert, itt és az egész Hegyalján jelentős számú zsidó lakosság élt.

Szabó Zoltán tantárgyas óráiként szerepeltek: a homiletika, a katechetika, liturgika, pojmenika, belmisszió, cura pastoralis, gyakorlati exegézis és a szemináriumok. A gyakorlati szemináriumon belül, a korabeli gondolkodás előtt járva, 1930-ban agrár-settlement munkát kezd, a szociáldemokrata párt agrár-programjának tanulmányozásával. Ilyen szemináriumokon tudtuk meg a társadalmi érzékünket, szociális felháborodással is fejlesztő adatokat. Pl. azt, hogy Magyarországon 1000 holdnál nagyobb uradalom 1600 birtokos kezén van. Ebből 82-en 10-50, 12-en 50-100, 1 személy pedig 205 ezer holdat tart tulajdonában. Tehát – Illyés Gyulával szólva – magyar népünk kirekedt saját életéből. Hiszen országunkban 3,778.567 hold nagyobb uradalom. Az ilyen szemináriumokon tanította nekünk Szabó Zoltán, amit Gesztelyi Nagy László állapított meg, hogy a magyar tanya-kérdés megoldása – magyar feltámadás. Képzelttágitóan hallottunk az egészséges társadalmi elképzelések mellett olyanról is, amilyenről a rikkancsból autógyárossá gazdagodott Henry Ford álmódott. Valami különleges rendben, legalább részben kivihetőleg, a munkások és parasztok úgy kerüljenek egymáshoz közelebb, hogy az ipari munkások a tavaszt és a nyarat az egészségesebb vidéken, a mezőgazdaságban töltsék. A falusiak meg télen a városi kényelmesebb iparban dolgozzanak.

A világlátás ökumenikus tágulása érdekében s azért, hogy a magyar református egyháznak is legyenek a külső misszióban dolgozó munkásai, Szabó Zoltán megindította a külmissziói szemináriumot. Az alkalmakra a teológus diákok szakmai előkészítését önként maga vállalta. Szervező készségét mutatja, hogy a végzendő dolgok garmadájaához kitűnő vállalkozó gardát hozott össze. Legjobbat és legszínesebbet talán a hétkezdő nagyimatermi rövid reggeli áhitatok végzéséhez. Megteremtette a Patakon alkalmazásban álló lelkészjellegűek (lelkipásztor, hitoktató, segédlelkész, lelkész képezésű kollégiumi tanárok) egyházi szolgálatokra előkészítő bibliakörét. Hangsúlyozottan nevelési céllal is. A mostani teológusok - majdani, szolgálataikért felelős lelkészekként éljenek a lehetőséggel. Baráti módon mint szomszédos pásztorok váltakozva találkozzanak egymás családjainál.

A magát cseppet sem kímélő Szabó Zoltán, hallatlan sűrűségű elfoglaltságában, erőteljes robbanómotorként lobbant, zúgott, hajtott. De felettébb rokonszenvesen. A kegyelmi ajándékok dinamitájával töltött hevület és prófétai lendület sugárzott rajta, mint valami nagy, gyógyító rádium-forráson. Parányi hőstettek napi magvetéseként szórta ránk, szuggerálta belénk szenvedélyes hitét. Különösen a kar által, indítványára, az 1932-től heti órarendszerűséggel kizárólagosan gyakorlati teológiai nappá előléptetett szombatokon. Eltervezetten ezekre előadások tartására meghívott neves lelkipásztorokat. Sok gyakorlatiasságot tanultunk tőlük. Apróságokat, amelyek hasznosak és használhatóak voltak. A Svingor Jenő radostyániéből maradandóan ötlött fel bennem alsóvadászi szolgálatom alatt: "Aztán ne gondolják a tiszteletes urak, hogy falun ragadós sárban lehet kalocsni nélkül élni!" Vagy: előttem

van Szabó Zoltánnak az a biztatása, amikor a mi diósgyőr-vasgyári lelkipásztorunk, Nádházy Bertalan az ipari munkásság problémáit foglalta össze. Egy helyen igen küszködött. Mivel roppant közvetlen ember volt megmondta, hogy kipattant emlékezetéből egy általa naponta többször használt szó. Agya mélyén már 5 perce kerülgeti. Szabó Zoltán közbe szólt a katedréről felém: "ugyan Koncz Sándor, segíts már ki lelkipásztorokat". Bekiáltottam hát: proletár! Mire Nádházy ezt mondta: köszönöm Sándor. De – fiatal barátaim – a ti agyatokból, lelkületekéből, gondolkodásotokból soha se billenjen ki a proletár. Hát Patakon, a Szabó Zoltán széles látókörében, nemcsak a faluval, hanem a városi ipari proletárral szintén törődtek. Ezért hívta meg hasonló előadásra az akkori ózdi lelkipásztort, Komjáthy Aladárt. Az ő fia írja most Kanadából a Reformátusok Lapja mostani számaiban az amerikai magyarság sorsát. Imé: Isten csodálatosan összeköti az eseményeket!

Életre való szenvedés

Ha kárpitokat elvonva és visszahúзва bepillantunk a rejtett benső "szentek szent-jébe", Szabó Zoltánnál nem fedezünk fel elkülönülten elméletinek nevezhető teológiát, theologia theoretica-t, de megalapozott teológus magatartást, hívó életvitelt annál inkább. Ennek némi megvilágítását bibliai textusokkal érintem. "Jézus halálát mindenkor testünkben hordozzuk, hogy Jézus élete is látható legyen testünkben" (2Kor 4,10).

Testünkben a halál legbiztosabb jele a fájdalom. Az életé pedig az, amit Jézus önmagáról – nekünk példaként – jelent ki Jn 5,17-ben: "Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom". Egészítsük ki ezt a Soli Deo Gloria szövetség megalapításakor elfogadott jelmondatával: "Te azért a munkának terhét hordozzad, mint Jézus Krisztus jó vitéze" (2Tim 2,3).

Ez az Ige Szabó Zoltánt még teológus diák korában megszólította, amit elkötelezés-ként egész életére vállalt. Éppen ezért az iménti bibliai megállapítások összevont tanulságaként levonható, hogy ő egybeforrt Krisztussal.

Istentől szorosan, Krisztusban fundálódott teológiájának emberi oldala két, teológus diák korunkban tapasztalt, őt érintő fájdalmas esemény. Felesége halála az egyik. A "Korán sötétedik" könyvvel kapcsolatos a másik. Vázzolom ezeket.

Gyakorlatias Krisztus-misztika

Gyakorlatiasnak azért nevezem Szabó Zoltán Krisztus-misztikáját, mert vele hittel hitre ébresztett, értelemmel észrt csiszolóan tanított, érzékkel, érzelemmel nevelt.

Hittel hitre ébresztés. Krisztus ügyében a munkás életrevalóság Szabó Zoltán egyik bánatával mélyült el, ami a szemünk előtt bontakozott ki. Amikor 1931 őszén beke-rültünk a pataki teológia első évére, harminc között nyolcan a miskolci református főgimnázium érettségijével, egyenesen beleestünk a kollégium alapítása 400. év-fordulója tiszteletére gyúlt jubileumi lángolásba. A szeptember 30-ára és október 1-jére eső emlékezetes ünnepség forgatagos előkészítésébe azonnal bevontak

minket. Velünk foglalkozó tanáraink közül Szabó Zoltánról azt éreztük, hogy mord-sága – a finomsága, keménysége – a gyöngédsége; zárkózottsága – a nyitottsága, szomorúsága – a vigasztalása. Megtudtuk, hogy szívében halált hordoz. Pár nappal Patakra érkezésünk előtt az Úr elszólította feleségét, egy évi házasság után. A gyász akkori megfogalmazás alapján rögzítjük: "A halál kaszája zord kezével magával vitte Szabó Zoltán ifjú hitvesét s közöttünk van a gyötrődéstől szétmarcangolt férfi szív". Egyéni kesergése megszólalt az ő jubileumi imádságában: "Istenünk, Atyánk a Jézus Krisztusban!... Az ajkunk vonaglását Te rendelted sírásnak... szemünk sós cseppeit Te tetted a fájdalom gyöngyeivé". Hitvese emlékére Szabó Zoltán "nagy-lelkű és kegyeletos érzésekből fakadó alapítványt létesített az ifjúság részére".¹² Különben pedig további sorsát meghatározóan, gyötrelmeiben feldolgozott Krisztus-misztikájával gyakorlatiasan ébresztő, evangélizátor-jellegű s egyben ékesen tanító, nevelő igehirdetővé vált. Meggyőzően dübörgő hangjával is, mely olykor úgy hatott, mintha pörölyvel ütöttek volna a mennyboltozatra.

Igehirdetői minőségével átfomáló hatást gyakorolt. Ügyeknek és egyéneknek saszárnyakat adott. A dunamelléki egyházkerület közgyűlése határozatilag üdvözölte az 1931-ben jubiláló főiskolát. A Ravasz László által szövegezett köszöntés egyik, a pataki lokálpatriotizmust megfényesítő mondata úgy szólt, hogy a forradalmak miatt az öreg pataki iskola "megőrizte ifjúságát s az ifjúság legszebb a pataki iskolában."¹³ Nos, az itteni kollégiumban a 400 éves jubileum utáni megújulást jelentős mértékben ösztökélte az, hogy Szabó Zoltán a megindult lelki forradalom egyik vezéregyéniségéként működött a tiszánineni tájon.

A Krisztus-misztika Szabó Zoltán teológiájának középpontja. Benne szenvedése nem holmi sötét vizek felett lebegő sáskosár volt. Nem letargikus megadásként a minden-mindegy szenvedő ernyedtségében nyilvánult meg. De úgy, mint ősi bibliai, mindenkori kijelentés- és ismétlődő kegyesség-történeti valóság. A jegyesség: völegény-menyasszony; a házasság: férj-feleség; a teológia: sponsus-sponsa szét-szakíthatósága és összefonottsága mélyérzelmi, észfölötti kapcsolatot teremt a személyes Istennel. Mégpedig a szenvedő Jézusban emberré "zsugorodott", a fel-támadott Krisztusban dicsőülten Életté "kiterjedt" Megváltóban. Fejezzük ki ezt az igazságot irodalmilag, a népköltészetben ugyancsak járatos Szabó Zoltánra nézve az erdélyi, magyarlapádi betlehemes énekkel:

"Nem láték én szebb termőfát,
Mint a Krisztus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozzék,
Szentlélekkel gyümölcsözzék."

Szabó Zoltán az Úrért megbúsult Illéshez (1Kir 19,10) hasonlóan lényével hirdeti, hogy Istentől gyümölcsként kirimánkodhatjuk magunknak, mieinknek, a ránk bízot-taknak az irgalmat. Nem kizárt, hogy Szabó Zoltánnak Istentől ajándékba kapott látomásai lehettek. Ő ugyan ilyesmivel sem dicsekedett soha. Bizonyágtételei ere-

jéből azonban sejthető. Azt viszont tartalmasan érzékeltette, hogy mint bűnösök haza sirathatjuk magunkat Istenhez, ahogyan a család hazasíratja elszökött fiát. Mialatt gyorsan "eliramlik az élet", az istenkeresés fortyogó kráteréből eljuthatunk az Istent megtalálást oromló csúcsára. Megcsendesedett révületben fegyverszünetet köthetünk a próbákkal. Felülről jött adományként felhasználhatjuk a bánatot táplálékául arra, hogy éljünk az egyik legnagyobb keresztyén kiváltsággal: a magtéréssel. Mégpedig úgy, hogy egyszeri, mindenkori, napi megtérésünk a Szentlélek gyümölcsözésében állandó dologtevással oldódik fel.

Szabó Zoltánt szenvedése nem elkeseredett szoborrá merevíti, hanem örök mozgóvá lelkesíti. Mint a fájdalmak helytartója nem mazochista, hanem a maga és mások terhe hordozásával vasveretű munkás. A belső megszorodás embere átminősül a felfokozott tettekésség derűs személyiségévé, mint akinek az Úr valóban feltámadott. Isten jár ott, ahol a szenvedés termékenyítő. Szabó Zoltán azért, hogy még dolgozabb lehessen, imádkozva rendszeresen böjtölt. A böjt eszköz arra, hogy megzabolázzuk a testet, amit Szabó Zoltán Augustinusnál "szamártestvérnek" nevezett. A test kordában tartása azért fontos, mert ez zárja körül a lelket a földön. Böjtöléséhez fűzve megemlítem egyik felidézésre érdemes ifjúkori megfigyelésünket, amit mi, diákok jólesően kilestünk. E terhes éveiben Szabó Zoltán a teológus internátus földszintjén lakott. A többezer kötetes ifjúsági könyvtár melletti szobában. Egyetlen ablaka északra nyílt. Vasággal és a legszükségesebbekkel túlzottan szerényen rendezték be. Meszelt falára az ablak fölé eső bolthajtás peremére már régebben piros betűkkel rápingálták: "Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk". E helyiséget a hátsó folyosón ajtó választotta el a teológus internátusi igazgató lakásától. A gyakran sokakat iróniájával csipkedő, flegmatikusnak tűnő, de mindezzel is kitűnően nevelő Marton János, az internátus akkori igazgatója, naponta néha többször bejárt "a böjtölő református szerzetes" Szabó Zoltánhoz, meleg szóval, – de meg atyai aggodalmát és gondolkodását eláruló, hóna alá rejtett elemózsiával.

Értelemmel észt csiszoló tanítás. Sajátos Krisztus-misztikájából, mely fáradhatatlan ügybuzgalomra sarkallta Szabó Zoltánt, szervesen következett, hogy körültekintően törődött tanítványaival, akikkel az órákon és gyakorlatokon kívül ráadásként egyénileg szintén foglalkozott. Arra törekedett, hogy evangéliummal megaranyozva düljünk neki megtanulandó hivatásunknak: a lelkipásztorkodásnak. Amennyiben a reformáció korabeli lelkészi eszménykép a vitatkozó misszionárius, a skolasztikáé az igazi tudós, a 18. századé a felvilágosult népművelő, a 19-é a hivatalnok lehetett, úgy a mai lelkipásztor, – mialatt az említett tulajdonságokból birtokol legalább egy szemernyit – az evangéliumi ihletésű, szakmailag felkészült, egyszerű gyülekezeti munkás. A bizonyágtevésnek bármilyen heve sem nélkülözheti a szakmai képzést. A tehetség maradéktalan felhasználására Szabó Zoltán éppúgy nagy gondot fordított, mint a képesség aprólékosabb odaadást igénylő kifejlesztésére. A kiadott időigényes homiletikai leckék írásbeli elkészítése nekünk diákoknak sok elfoglaltságot jelentett. Hát még neki. Elbírálásukra legtöbbször éjszakai óráit áldozta. Az igehir-

detés módszertani elsajátítására az ész csiszolásával együtt esett a hangsúly. Főleg arra, hogy az alapigében közölt igazságot ne minduntalan megkísértő általános-ságban, hanem gondolkodva, megragadható sajátosságában, üzenet jellegében, a kérügmában dolgozzuk ki. Megkövetelte, hogy írásmagyarázatszerű prédikációink pontos címét, témáját, főtételét, az ebből folyó felosztást, a felszólító, befejező, finális tételt világosan fogalmazzuk meg. E téren Ravasz László klasszikus homiletikai elveit követte. Ezek a kipróbált eljárások szocializmusunkon belüli szellemi demokráciánk tudományos mérlegelésében, az utóbbi évek kitartó tisztulási folyamatában, az ötvenes évek fáraói piramisainak lebontásával és az elfojtások bonyolult szövevénye fokozatos felszámolásával egyházi és világi értékelésben újra helyükre kerülhetnek. Gondoljunk Tóth Károly dunamelléki püspök minapi tanulmányára és Vigh Árpád: "Retorika és történelem" című friss könyvére, Ravasz László "általános elismerésével és megbecsülésével" kapcsolatban.¹⁴

Szabó Zoltán "Igehirdetésünk revíziója" című tanulmányában fejti ki önálló nézeteit.¹⁵ Ha valaki "az egyházi beszéd", "templomi szónoklat", "prédikáció" megjelöléseket használja, bizonyágtévésünk emberi oldalát hangsúlyozza. Az igehirdetés elnevezéssel viszont magunk és mások előtt az isteni részre esik a nyomaték. Ragaszkodjunk az igehirdetés kifejezéshez. Kinyilvánítjuk ezzel, hogy "az írásmagyarázatszerű móddal" Isten felől és Isten felé törekszünk megvilágítani a ránk tartozó területeket. Amikor azonban szónoklati, egyházi beszédi, prédikációi kísértések között kitartóan visszatérünk a textualitáshoz, nem nélkülözhetjük az ésszel értelmesen megalkotható és jól kivehető vázlatot. A Bibliához, a Szentlélekhez kötött szóbeliségünket így tudják jobban megjegyezni, haza vinni, felhasználni. Hogy Szabó Zoltán homiletikai szabályokat közvetítő tanításának hasznos gondosságát megjelenítsem, ismertetek egy korabeli szemináriumi gyakorlatot. Annál inkább, mert az "Übung macht den meister"-t néha így fordította le: "A sujkolás fejleszt bennünket". Tizenegyen vettünk részt az egyik harmadéves csoportban. Bemutatunk egy-egy prédikáció-vázlatot a feladatul kitűzött Jótám példázatról (Bir 9,7-21). Az ismertetések után titkos szavazás döntötte el, melyik legalkalmasabb a gyülekezet építésére. A voksolásban, melyben a sajátjára senki sem szavazhatott, Szabó Zoltán vezető professzor "Zoltán bátyánkként" mint "szimpla" szemináriumi tag vett részt. Amit e diákműhelyből, megokolásos gondolataival példának leírok, közösségi határozattal győzött.

Cím: "A szolgálat lelkülete és gyakorlata." Mi van a bevezetésben? A szolgálat nem szolgaság. Semmiképpen nem emberi gyengeség. Tétel: A szolgálat erő. Átvezetés: Ha visszaélünk azzal, hogy a szolgálat erő, előáll, ami a felosztásban az rész: Az uralkodás szolgálata. Ehhez magyarázat. A bibliai összefüggésből, a kontextusból (Bir 9,1-6) kiderül, hogy Abimélek sokakat megöl. Ezzel hatalmát, gögjét, nagyravágyását, önzését, hiúságát, polcrajutását, zsarnoki uralmát szolgálja. Abimélek helyén rólunk úgy van szó, hogy ilyen vagy ehhez hasonló tulajdonságainkkal, hetvenkedéseinkkel hajlandók vagyunk embertársaink között és fölött helytelenül törtetni. Jótám példázata az utána következő versekkel (Bir 9,16-21), az Ószövetségben

mintegy újszövetségi magaslaton megvilágítja, hogy a bűnös uralkodási vágy, vagy a méltatlan uralkodás önző célt szentesítő szolgálata helyett, a keresztyén lelkület más gyakorlatot követel. Azt, amelyik a felosztásban a II. rész: A szolgálat uralkodása. Magyarázat ehhez. A Jótám példázatából kihangzó evangéliumi üzenet, a szolgálatnak, mint gyakorlatnak az eluralkodását helyesli és diktálja. Hogyan? Az Istentől adott alapvető jó tulajdonságainkkal. Olyanféleképpen, ahogyan a nemes fák: olaj, füge, szőlő tápláló zsirtartalmukkal, a Károli-fordítás szerint: "kövérségükkel", édeségükkel, vidámító mustjukkal állanak az ember rendelkezésére. Ne hajladozzunk, ingadozzunk a rossz szolgálatában. A fák leveleikkel is jót tesznek. A levegőt tisztítják. Amint kiszámították, egy jókora tölgy több ezer levelével mintegy 50 ember számára termel levegőt. A fák "egyenességükhöz" illően árnyékaikkal sem ártnak nekünk. Sőt üdítők, pihentetők. Nem úgy a galagonyabokor. Tüskés töviseivel nemcsak ruhát, de bőrt szintén szaggat. Ügyeljünk: árnyékaink, lelki, szellemi, testi rossz tulajdonságaink, szűrő tüskéink ne okozzanak sebeket. Ne ártsunk egymásnak. A mások és magunk javát szem előtt tartó előnyükkel szolgáljunk valamennyi jó ügyben. Finális tételként befejezés: Soha ne uralkodj! Mindig szolgálj!

Prédikációinkban Szabó Zoltán bíráló és boncoló értelme üdözte "a gurgulázó unalmat", amivel a leghatásosabban kiűzhetők az emberek a templomból. Törekednünk kell, hogy a laposságot és dagályosságot váltsa fel az érdekesítő előtárás. A papi terjengősség felszámolására megszívlelendően hangsúlyozta: "Higgyétek el, beszédetek, ha rossz is, jó ha rövid." - Viszont egy túl rövidre elmarasztalólag, egyben biztatón ezt írta: "Rövid, de jó." - Fegyelmezetten vigyázzunk a befejezésre, amiről azt tanította, amit Csikesz Sándortól tanult. Legjobb, ha nincs. Ha meg van, egy-két rövid mondat vagy szó legyen. A prédikációnak "inkább csak úgy legyen vége, mint-hogy ráhintsük a zizegő szalmát".

Szerettük és vártuk Szabó Zoltán értékelő megjegyzéseit, melyek a tanuló tanítás példájával önművelésre serkentettek. Amikor egyik társunk prédikációja nélkülözte a bibliai református hitvallásosságot, kifogását így adta tudtul: "A magyar református templom nem amerikai, amelyik bármely felekezetnek kiadó. A református nem lehet reformátustalan". Valamelyikünk sokat beszélt igehirdetésében egyéni élményeiről. A tanulságot Szabó Zoltán abban szűrte le, hogy a prédikáció egyszerre nyugalom és mozgalom. Igazában azonban csak akkor, ha "demaszkírozzuk" magunkat. Ne a mi maszkunk: a beszélő tekintélye, hanem a beszéltető: a Szentlélek autoritása domináljon. A Szentlélek sugalló jelenlétéből következik, ami az igehirdetést minden más beszédétől, tehát a politikaitól ugyancsak megkülönbözteti. Az, hogy mialatt megszólítja az egyéneket s felbontja a gyülekezetet egyesekre, ugyanakkor tudatosan meghagyja őket a gyülekezetben. Nem különíti ki senkit. Egy olyan "szónoklatra", melyben "a trombita bizonytalan zengést tön", azt a bírálatot mondta, hogy Wesley bátran folytatta és fejezte be beszédét, noha közben kétszer löttek rá. Egy másikra így szólt a szentencia: "Nincs veleje, menj el vele". Ismét másra: "ez a vázlat - váz, - lat nélkül". Egy összetákoltra véleményét úgy fogalmazta meg, hogy olyan, mint a szik. A sziket mésszel gyógyítják. "A mészből vedd elő az észet, azzal

rendezd el a száraz, repedezett zagyvaságot, hogy kitessek, mit akarsz mondani". Az átlagnál gyengébb testvérünknel, ha parányi jót talált, kedvét nem szegve ösztönozte: "Majdnem sikerülőfélben levő gondolatok". Egy dolgozatban minden összefolyt. Kosztolányi Dezsőtől vette, amit tovább adott. A vendég vizet kért a pincértől, de nedvesen. Mikor megkapta, ijedten mutatott rá, hisz ez összefolyt. A prédikáció legyen nedvdús, mert élő víz, de ne egybefolyt. Kantra hivatkozott, amikor egy közös gyakorlatunkon nem tűnt ki az írásmagyarázat célja. Kant csak akkor tudott írni, ha ablakából látta a toronygombot. Königsbergi élete alatt a szomszéd diófájának ágai azonban annyira megnöttek, hogy elfedték azt. Kérte levágásukat, hogy lássa gondolatai végkövetkeztetését. Számunkra ebből így hangzott az eligazítás: "Vágjátok le az elmélkedések girbe-görbe nyúlványait, melyek elrejtik a templomgombot". Egy barátunk "egész teológiáját" begyömöszölte a kiadott témába. Ennek kapcsán Szabó Zoltán azzal tanított minket, hogy olyan kerek guzsaly legyünk, melyről egy orsónyit pergetünk le. Ne gabalyítsuk össze a teljes fonálgombolyagot. Az egyik prédikáció fölöttébb "erkölcsöcsöszködött". Szolgálatunk ilyen kísértéseire örök időszerűséggel fülünkbe csenghet Szabó Zoltán felkiáltása: "A bunkót ne vidd fel a katedrára"!

Az egyéni épülésen kívül a gyülekezetre tekintettel Szabó Zoltán imádkozni szintén tanított. A gyülekezeti imádság egyik klasszikusnak emlegetett szabályát a német: "laut, lieb, langsam"-ot magyarázta nekünk gyakorlati elvül. Az imádság legyen hangos. Nemcsak a kissé restül hallóknak, hanem azért, hogy ne suttojunk, se ne ordítsunk. A lieb célozza meg azt a kedvességet, hogy nem szemet lehúnyva, pláne hunyorogva, "affektált" bensőséget mímelve, hanem egyszerű természetességgel imádkozunk. A langsam nem a lassú elaltatásra biztatás, még kevésbé vontatottságot fejez ki, hanem a hadarás, a gyors végérejutás mellőzését, ami az Úri imádságnál a többenél különösebben fontos. Azért is, hogy ahol szokás, megörzendően maradjon meg az imádságnak a lelkész szavai után mondása.

Tudásával, idegzetével szorgalmazta Szabó Zoltán a helyes, kifejező magyar beszédet. Kedvelte és kedveltette ikes igéink nyelvünket gazdagító ragozási formáit. Felhivogatta figyelmünket mondanivalóink fűszerezésére: a Biblia sokrétűségével, az élet képeskönyvével, szemléletességgel, ábrákkal, meglepő fordulatokkal, a jó ízlés határain belül. A stílustalanság dudvaít irgalom nélkül irtotta. Agyunkba véste, hogy a magyar nyelvet irodalmunk értékeiből folyamatosan tanulmányozzuk. Ne legyünk olyanok, mint a magyar baka. Az első háborúban kikerült Oroszországba. Oroszul nem tanult meg. A magyart elfelejtette. Károli Gáspár bibliafordításához méltó, hogy az ő nyelvén prédikálók mintául beszéljék anyanyelvüket. "A magyar se érzésben, se nyelvében ne legyen magyartalan". Szabó Zoltán méltányolta, ha valaki szépérzéssel foglalja össze gondolatait. Egy gyönyörűen fogalmazó teológus azonban esztétikusságában a textus igazságát félretette. A kritikába mártott biztatást abban kapta meg, hogy műve "Olyan, mint a pisai ferde torony. Ferde. De szép". Mivel a képzeleti gazdagságot nyelvünk egyik értékének tartotta, képzelőtehetségünk fejlesztésére gondot fordított. H. G. Wells-szel vallotta: "A nemes képzelőte-

hetség olyan, mintha Isten járna újra a földön”. Az “arany szájúságtól” Chrisostomos esetével óvott, aki annyira ékesen szónokolt a templomban való tapsolás akkori szokása ellen, hogy ezt a beszédét fölöttébb megtapsolták.

Érzékkel, érzelemmel nevelés. Szabó Zoltán nevelési módszeréhez tartozott, hogy ő nem “nevelt”. Ha ezt tette volna, “nevelése” elkülönült volna személyiségétől. Ha a “nevelés” önálló, mintegy külön személy, és nem maga a nevelő, akkor előáll a sohasem kívánatos és kevésbé áthidalható szakadék, mely a nevelő és neveltje között nem ritka. Ő ébresztő és tanító lényével, teljes emberségével, nemcsak jelen-, de még távollétében szintén nevelt. Istentől formált önmagát élte és ez volt a nevelése. A nélkül, hogy mindent ránk hagyott volna, messze állt tőle “a minden percben, minden áron” való nevelés. Mert hatott, azzal nevelt. Lélektani alapja a jóhiszeműség volt, “Kikeletet, vetés-zsendülést, tavaszi virágzást” remélt “bizakodó hittel” az ifjúságban, mint “Így szól szól az Úr” (Ézs 65, 24) címen hirdette 1933-ban a budapesti Kálvin téri templomban a nevezetes, ezres létszámú virágvasárnapi ifjúsági konferenciák egyikén.¹⁶ Az ifjúság bajait derűlátóan ítélte meg és azzal az első sorban saját személyén behajtott cserkészparanccsal, hogy “ahol tud, segít”.

Nem szeretett figyelmeztetgetni. Annál kifejezőbb volt, amit tett. Egy diáktársunk hatalmas szöveggel tele vert talpú, igen szegényes bakancssal jött a teológiára. A köves folyosókon, padlós tantermekben éktelen kopogással járt. Nem sokáig. A nélkül, hogy az illető tudta volna, hová hívja Szabó Zoltán, elvitte a boltba. Tartós, bőrtalpas, gumisarkos cipőt vásárolt neki, hogy ne csattogjon tovább. Kikötötte: “a hálálkodás mellőzendő!” Egy szellemes, jófejú teológust, akit mindenki barátjának tartott, de órára nem járt és hanyagságai miatt tandíjat fizetett, a félévi kollokviumon alaposan “levizsgáztatott”. Előtte papíron, ceruzával szakszerűen osztva, szorozva, kivonva kiszámította: befizetett tandíjából mennyi esik az ő – Szabó Zoltán – óráira. Az összeget nyugtára, a “delikvens” legnagyobb elképedése és tiltakozása ellenére ott helyben visszafizette neki. Hiszen ezt ő, a tanár nem érdemli meg, mert a szülei pénzéből tandíjfizetésre kötelezett nem hallgatta. Viszont kérdés nélkül beírta indexébe a leggyengébb érdemjegyet. Jelezte ezzel, hogy őt semmiféle diákra “pikkelés” nem jellemzi. A kanosszát járt ezután rendesen ellátta diák-, később lelkipásztori kötelezettségeit. A tomboló reverziális harc idején, a felszabadulás előtt, egy népfőiskolás tanítványának furcsálható, de sikerre vezető tanácsot adott. A fiatalok egybekelését akadályozta, hogy a leány és szülei reverzalist követeltek a katolikus egyház javára a református völegénytől, amit ő vonakodott megadni. Szabó Zoltán, a népfőiskolásokat is lelkigondozó teológiai tanár, amikor tanácskérésre a jegyesek nála megjelentek kifejtette, hogy e sajnálatosság nem akadályozhatja szerelmi házasságukat, melyek az égben köttetnek. A kilátástalanság feloldására adjon a férfi reverzalist. A többit bízzuk Istenre. A bigott mátká és szülei ezen a fiatalságot ennyire tekintetbe vevő módozaton annyira elgondolkoztak, sőt meghatódtak, hogy a menyasszony önként, kényszerítés nélkül adott reverzalist református egyházunk javára. Azzal okolták meg maguk előtt, hogy az az egyház, amelyik nem szid és

nem átkoz, megérdemli ezt. Hiszen olyan gyakorlati teológiai tanára van, aki Isten korlátlan szeretetének elfogadásával, a maga benső megértésével munkálja a lélektelen korlátok felszámolódását.

Szabó Zoltán szeme villantásával, arcjátékával fegyelmezett. "Szöveggel" rendkívül ritkán. Rátermett arra, hogy diákjaira irányuló nevelését önnevelés és egymás nevelése gyanánt ránk ruházta át. Felidézek erre, 1934-ből, egy aprócska, nyári esetet. Szabó Zoltán pataki teológusok csoportjával járta Erdélyt. A változatos körutat úgy szervezte meg, hogy egy nagyobb havasi és hargitai túra után báró Kemény János, az Erdélyi Helikon irodalmi munkaközösség megalapítója, Marosvécssett vendégül látta a társaságot, kastélyában. Az egyszerű, mégis főúri hangulattal rokon-szenves vacsora végén a teremnyi ebédlőben, hirtelen kialudt a villany. Pár pillanat múlva felkiált valamelyik diák: "Te hisz az a kezem!" Az abban a pillanatban újra gyúlt fényben kiderült, hogy ketten nyúltak a tálba a maradék hús után. A rövid sötétben azonban az egyik villáját a másik kezébe döfte. A jelenet láttán hahotás nevetés tört ki. Elszabadult jókedvében egyikünk szinte rángatózva dülöngélt a széken. Szabó Zoltán halk határozottsággal rászólt: "Fékezd magad!" Az udvarias rend azonnal helyre állt. Utána évekig, míg én Patakon voltam, a Szabó Zoltántól átvett önnevelésnek és egymás nevelésének jeligéjévé vált e rendre utasító felszólítás, amit szükség esetén egymás között elkiáltottunk.

Szabó Zoltán ébresztő, tanító, nevelő Krisztus-misztikáját, további útmutatásul, summázó felsugárzással foglalják össze a tőle hallottak: "Prédikálásotok, Ielkigon-dozásokatok ne fűrészcscikorgásra emlékeztessen. Inkább pacsirtahangokra. *Lényetekkel neveljétek*. Melegen. Közvetlenül!"

A "Korán sötétedik" és következményei

A második fájdalom-csoportot, mint alkotásra edző szenvedést, a Szabó Zoltán felesége halálát követő években a Nagy István, gróf Haller Gábor, Stéphan László, Vitéz Kárász József: "Korán sötétedik. Elbeszélés, karc, vers" Sárospatakon, 1932 végén "A Református Főiskola betűivel", azaz a kollégium nyomdájában megjelent kötet és a körülötte lezajlott események tömörítik egybe. Ezek magukban megérnek egy kiadósabb értekezést.¹⁷

A hittanhallgató pegazusok irodalmi próbálkozásaiából kicsendül az egyes dözsölők és a nyomorúságban kenyeret váró milliók ellentéte. Meg a részvét a csendőrüldözéseknek kitett szegények, szerencsétlen proletárok iránt. Sőt, az igazat adás nekik! Lényegét, hangulatilag sűrítetten, fejezi ki az egyik lapon mottóul közölt idézet Adytól:

"Retteg most a magyar falu,
Csönd legyen, mert mindenütt kémeK
Leskődnek a téli mezőn.
Nagy csöndben van a falu most: félnek.
De hó alatt, falu fölött

Majdnem tavaszi szelek dúdolnak,
 Holnap már derülés jöhet,
 S nem lesz már ilyen csönd holnap, holnap.”¹⁸

A diák quadriga, a teológusok négyes fogata szépirodalmi, radikális munkájához az előszó megírására Szabó Zoltánt kérte. „Legközelebb érezték őt magunkhoz és a legnagyobb bizalommal és ragaszkodással voltak hozzá”. A könyv szelet vetett, vihart aratott. A támadásba lendülést Elekes Imre gimnáziumi igazgató nyitotta meg 1932 decemberében. Nagy István verseiben az ifjúság hitéletét veszedelmesen befolyásoló, burkolt ateizmust fedezett fel. Ellenében Mátyás Ernő teológiai igazgató „csupán egy istenkereső lélek őszinte és komoly megnyilvánulását látja a kérdéses költeményekben”.¹⁹ A jobboldali arzenál vádjait a modern kor szociális eszméit akkor még értékelni nem tudó, sőt üldöző egyházkerületi elnökség veti fel. A „Korán sötétedik” nemzet-, egyház-, vallásellenes, hitetlen életfelfogású, földosztó, pacifista. Megcsúfolja az ősi tradíciókat. Alattomosan forradalmi hangulatot áraszt. Izgat. A szovjet propaganda kezére játszik, ami ezért minden pénzt megadna. És Szabó Zoltán előszavával ezeket támogatja! Hiszen azt írja, hogy a szerzők látják „drága magyar glóbuszunk korhatóságait”. Tudják, hogy „a tegnap hordaléka a holnap szent plántálásának kövérítő, csíráztató, termőerejű kurzusa.” Látásaikat nem rózsaszínű szemüvegen át nézték, álmukat nem rózsalevéllal töltött párnán álmodták. Áligazság, hogy az ifjúság csupa idealitás”.

Az egyházkerületi felsőség fegyelmi vizsgálatot rendelt el, 1933. január közepén Szabó Zoltán, Kárász József és Nagy István ellen. Levezetését Mátyás Ernő közigazgatóra bízták, aki ezt a bántó feladatot székel szívésséggel, vagy ahogyan diákos elismeréssel hangoztattuk: „evangéliumi góbésággal” és az előljárásság értetlensége miatt, egyre elszomorodóbb keserűséggel látta el. Megállapította: az író növendékeknek bármilyen komor a világ - és életszemléletük, a lelki élet és a szociális nyomor megrajzolására való törekvésükben bőven akad használandó”. Romlottságról nincs szó náluk. Inkább olyan konfliktusokról, „melyek nem arra valók, hogy büntessenek, hanem hogy gyógyító orvos keze alá adattassanak”. A teológiai kar Mátyás Ernővel a védelemben szolidáris maradt. Vasady Béla bibliai, igei, Trócsányi József jogi érvekkel támogatta „a veszélyes” ügy elsimítását. Körvonalázódott, hogy három autonómia megvédése áll előtérben: a lelkiismeret- és szólás örök, a Főiskola százados belső és a perbe fogottak személyi szabadsága. A teológusok közül választott, jegyzőkönyvileg kihallgatottak: Bakos Zoltán, Hegedüs Imre, Koncz Sándor, Orbán József, Palumbo Gyula a vádlottak pártjára álltak. „A szociális kérdés benne remeg az ifjúságban”. A hitetlen versek sem okoznak kárt, „mert van elég hitelesség bennük”.

Szabó Zoltán a rákényszerített védekezésben, sűrű gépelt lapok során kifejti, hogy megértő, azonosuló lelkigondozással foglalkozik az ifjúsággal. Öröndetes, ha az akar valamit. Még akkor is, ha csak „diszharmonikusan tud harmonikus” lenni. A könyv nem kifogástalan. Azonban „az életszépítés sok íratlan törvénye közül az

egyik legfontosabb szabály, hogy a jó szó sohasem maradjon kimondatlan”. Széchenyi szerint: több joga van szidni bennünket annak, aki szeret, mint aki gyűlöl. A társadalmi kritika elengedhetetlen, ami össze kell hozzon bennünket. Úgy, mint ahogyan ebben megegyeznek a számtalan ponton különböző Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, a több oldali és konzervatív Zilahy Lajos. Tegyük magunkévá Imre Lajos neves kolozsvári tanárnak az ifjúság válságára vonatkozó kifejtéseit. Világunk válsága és nyomorúsága sok helyen tükröződik. Hogyne visszénylne a fiatalságból, amelyik szélsőségesen eltévedhet ugyan, mégis szeretni kell a jó irányba fordítás reménységével. Szabó Zoltán úgy emlegette Imre Lajost, mint “a magyar reformárus gyakorlati teológia egyik tornyát”. Vallásos téren – mutatott rá Szabó Zoltán – a magyar irodalom széles ágai mutatják, hogy az ateistának tartott versek megítélésénél nélkülözhetetlenek Makkai Sándor erdélyi és Ravasz László dunamelléki püspöknek (az Ady Endre költészetét elemző) a “Magyar fa sorsa” című könyvben, illetve az ehhez fűződő reflexiókban elemzett szempontjai. Szabó Zoltán a “Korán sötétedik” elfogadhatóságára nézve utalt az elismerő megértést tanusító, jóakarató kritikákra. Közöttük az ösztönzést tartalmazó Balázs Gyözőére, aki a miskolci református gimnáziumban az ország egyik legkitűnőbb vallástanára s az utóbbi évek elismerten legjobb teológus anyagát irányítja Sárospatakra.²⁰

Az egyházkerület vezetőségét felháborította, hogy a teológiai kar Nagy István és Kárász József ellen a jótétemények megvonásával és a megrovással enyhe büntetést szabott ki, Szabó Zoltánt pedig nem marasztalta el. Amikor mi – az ifjúság – olyan értesüléseket szereztünk, hogy az egyházkerületi elnökség célja Szabó Zoltán menesztése állásából, a teológiai kart erősítő összetartozásból kijelentettük: valamennyien elmegyünk Budapestre és Debrecenbe, ha Szabó Zoltánt tanárságától megfosztják.

Az eljárás huzavonája alatt nyilvánvalóvá lett, hogy az egzisztenciális elmarasztalás mellett Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi főgondnok és Enyedy Andor egyházkerületi főjegyző kardoskodtak. Farkas István püspök felcsattanásai megértőbb lelket takartak. Tudtuk, hogy Farkas István elismeri Szabó Zoltánnak az ifjúság iránt táplált nagy szeretetét. Értékeli, szereti őt. Többek között olyan “apróságért” is, hogy Szabó Zoltán Farkas István püspökségének kezdetével indítványozta a segédlelkészek kibocsátásnak, az exmisszióknak a szülők, rokonság, barátok, az egyházkerületből, sőt távolabbról meghívandók, a helyi gyülekezet, a kollégium jelenlétével történő, az addigi gyakorlatnál jóval kiemeltebb ünnepélyességét. Ez a püspök személyes szolgálatának bekapcsolásával, 1932-től, ebben a felemelően “seregletes” keretben történt. Farkas István püspökben reménységünket erősítette az az eset, amikor ő és Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok, mint egyházkerületi elnökség megjelentek a teológián. A kisáhitat-teremben a teológiai karral összegyülekezett ifjúságnak Farkas István püspök alapos “fejmosást” tartott a “Korán sötétedikkel” felszínre dobott forradalmi megmozdulások ellen. Farkas István a nála megszokott “magyaros”; “muskáti ablakos, hamuba sült pogácsás” indulattal oktatott és szidott minket. Szónoklata néha ránk zúduló dühökbe csapott át. Mi azonban éreztük, hogy

felhevült "erőlködése" nem annyira nekünk szól. Inkább főgondnok elnöktársa előtti álcázás. Az ifjúságra öntött harag – védelem Szabó Zoltán számára. Hiszen Farkas István püspök "magyar fajtája" iránti szociális érzéke széles körű közismert volt.²¹ Bizodalomukat Farkas Istvánban növelte az adhortáció utáni jelenet. A teremből kifelé tódulásunkban a folyosón úgy, hogy mi diákok halljuk, az elől menő püspököt és főgondnokot kísérő Mátyás Ernő igazgató, nyilván számunkra bátorításul ezt mondta a püspöknek: "Olyan mérhetetlen jóságtól sugárik Főtiszteletűséged haragtól izzó arca". Mátyás Ernő abban a helyzetben a szeretet finom diplomáciájával apellált arra, amit mi magunk között így emlegettünk: "Farkas István püspök úr belekapaszkodik saját jó szívébe és valahogy kiegyensúlyozódnak szeretett tanárunk körül a buktató hepehupák".

Ugyanez alkalommal, kicsit később játszódott le az akkori helyzetre jellemző epizód. Négyen ballagtunk a folyosón. Szembe talákoztunk Mátyás Ernővel és Farkasfalvi Farkas Gézával, aki mérges arcú főgondnokként magyarózott az igazgatónak. A hangulat enyhítésének kedélyes szándékával az igazgató bemutatott minket a főgondnoknak. Ő a Kecskés József, Kiss Péter, Koncz Sándor nevekre rá se hederített. A negyedik: Vatai László neve hallatára megenyhülve, felütötte a fejét. Kérdezte: melyik vattai Vattayakból való, a borsodi, nógrádi, szabolcsi vagy más ágazatból? A mi Vatai Lacink, nem lévén sem főnemesi, sem nemesi ágazat, csupán köztünk Adyt legalaposabban ismerő plebejus, a "legpléhebb" arccal felelte: a vasutas vataiakból vagyok. Apám MÁV altiszt Egerben.²² Utána láttunk egy megütözéstől elképedt főt, aki hirtelen huszárosan sarkon fordulva faképnél hagyott bennünket. Farkasfalvi Farkas Géza, mint általában abban az időben a mágnás ifjak, a katonaságnál huszártisztként szolgált, lévén az a "legelegánsabb fegyverem". Mi pedig öten: az igazgató és négy diák. a Patakon egyáltalán nem szokatlan tanár-diák együttesek huncut nevetésével, nem győztük kikacagni magunkat. Mátyás Ernőre ilyenek miatt is mindig úgy néztünk fel, mint aki nagy és apró módszereiben hivatása megérdemelt magaslatán álló igazgató.

Szabó Zoltánnak nagyon fájt az országosan ismert és Patakon ugyancsak nagyrabecsült Enyedy Andor viselkedése. Előttünk, diákok előtt érthetetlennek tűnt, hogy e kiállást igénylő hercehurcában Enyedy Andor miért nem társult a püspök érezhető jóindulata és a teológiai kar mentő akarata mellé, amivel a helyzet egységesebben könnyebbült volna az akadékoskodó főgondnokkal szemben. A rejtélyt a lenyűgöző lexikális tudású és fogékony diákkorunknak egyik tudatosan tanulságos pataki szemnyitogató: Gulyás József főkönyvtárnok oldotta meg. Az emberi esendőség egyszerűségével rámutatott a pozícióharcban az árnyalt hatalmi helyezkedésre. A nagykönyvtárban, az olvasni bejáró teológusoknak elővette a Sárospataki Református Lapok 1918. évfolyamát. Megmutatta a decemberi számban Enyedy Andor haladó cikkét. Többek között ez olvasható benne: "Hiszem és tudom, hogy egyházunk egyetemes közvéleményében a forradalmi vívmányok örömteljes fogadtatásra találnak... Örülünk a vallás-, vélemény- és sajtószabadságnak, a közművelődés, felvilágosodás terjesztésének".²³ Gulyás József elmondta: mivel Enyedy Andor

a forradalom mellé állt, a cikk előbukkanásától félhet. Azért is, mert Baltazár Dezsőt támadja benne, aki mint 1911 óta tiszántúli püspök, 1917-től a Zsinat, 1918-tól a Konvent lelkészi elnökeként viseli jelenleg református egyházunk legmagasabb méltóságát. Ezzel magyarázható, hogy a cikk a Nagykönyvtár több duplum példányából ki van tépve. Feltételezhető, hogy maga Enyedy Andor szaggatta ki vagy távolította el mással. Könnyen megtehetette, mert a 20-as évek elején a szomszédban, Sátoraljaújhelyben lelkészkedett. Enyedy Andor 1918-as, s következtethetőleg 1919-es forradalmi véleményét ellensúlyozandó, mint "ügyes ember" az egyházkerületben a most futó politikai hatalmat képviselő, feudális gondolkodású Farkasfalvi Farkas Géza császári és királyi kamarás, felsőházi tag mellé áll. Enyedy Andor ezzel biztosítani kívánja személyes befolyását és megnyerni segítségét, hogy a betegeskedni kezdő Farkas István utódja ő legyen a püspökségben. Jó előre kilövi az egyházkerületben, sőt az egész országban rendkívüli népszerűségnek örvendő Szabó Zoltánt, akit magával szemben fiatal titánnak láthat.

A nagyobb veszély úgy hárult el Szabó Zoltán feje fölül, hogy az egyházkerület elnöksége – valószínűsíthetően Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok és Enyedy Andor főjegyző, püspökhelyettes "forszírozására" – Szabó Zoltánt dorgálásra és súlyos pénzbüntetésre ítélte, amit fizetéséből hosszú éveken át levontak. A teológiai tanári kar és az ifjúság nagy szomorúságára a két teológust azonban ki kellett csapni.

Tekintsünk még továbbra a "Korán sötétedik" tükrének sötét foncsorozása mögé. A dorgálás és pénzbüntetés mellett ugyanis kifejednek a Szabó Zoltánra boruló, fenyegető alkonyati árnyak, melyek tüskékké hegyesednek. Fertőző szúrásaikkal a szellemi vérmérgezés tüneteit rajzolják jellemzésül a korra.

Szabó Zoltán "Az ifjúkor lélektana és az ifjúság lelkigondozása" című, Debrecenben 1932-ben megjelent műve alapján, az év decemberében doktori szigorlatot tett a debreceni egyetem teológiai fakultásán, *summa cum laude* fokozattal. Révész Imre kari dékán értesíti a pataki teológiát, hogy mivel Szabó Zoltán iskolai tanulmányait mindig kitűnő eredménnyel végezte, "a debreceni egyetem hittudományi kara felterjesztést tett illetékes tényezőkhöz az irányban, hogy doktorrá avatása *sub auspiciis gubernatoris* történjék". Ennek jelentősége abban emelkedik ki, hogy a debreceni teológiai fakultásnak s egyúttal református egyházunknak "Szabó Zoltán lenne az első *sub auspiciis* doktora Magyarországon".²⁴ A szokásos hivatali úton gördülő felterjesztést megakadályozta az egyetemi tanács. Hogy ennek egy vagy több tagját ki tájékoztatta a Szabó Zoltán körül támadt tisztánnenni bonyodalmakról, homály fedi. Noha az előzőekből láthatjuk, hogy az itteni vezetők közül néhányból nem hiányzott a rosszindulat. A gyűrűs doktorátus megakasztása annyira jutott, hogy a debreceni egyetemi tanácsban a Szabó Zoltán esetében megkérdőjelezték magát az egyszerű doktorrá avatást is. Révész Imre teológiai kari dékán páratlan tekintélyének köszönhető, hogy a kiemelt ünnepélyesség kútba esése árán, a *summa cum laude* avatás megtörténhetett. Szabó Zoltánnak érzékenyen mart a lelkébe, hogy ellene tüsténkedett Szentpéteri Kun Béla jogprofesszor, akit Szabó Zoltán egyetememes egyházunkon belül nagyra becsült. Szabó Zoltánnak a debreceni egyetemi tanács e

magatartása miatt ment el a kedve attól, hogy további tudományos fokozatként a szándékolt egyetemi magántanárságot, a teológiai doktorátus után megszabott leg-rövidebb időn belül, megszerezze.

A "Korán sötétedik" zajlásaival egy időben nyomtatták Sárospatakon Szabó Zoltán "Testamentum" címen megjelenendő prédikációs gyűjteményét. Nemcsak a kötet további szedését tiltották be, hanem a már kész öt ív megsemmisítését éppúgy elrendelték, mint a "Korán sötétedik" fellelhető példányait. Közben kritikai hangja miatt a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek főleg az 1932. évi október-novemberi számai sem tetszettek az uralkodó fejéseknek. Annyira nem, hogy Kalmár Lajos teológus felelős- és Bodnár István tanítóképzős társszerkesztőt, az ifjúság tiltakozása ellenére, leváltották. A lapot átmenetileg beszüntették.²⁵ A teológusok és tanítóképzősök nyugtalanságot keltő, illegális mozgolódásait némelyek összekapcsolták a Sárospatakon a 30-as évek előtti és folytatólagosnak feltűnő, baloldalinak tartott szociális vonallal, melynek fémjelzőiként előttünk Andreánszky István, Bertók János, ifj. Marton János, Rácz György és Rácz István felsős gimnazisták nevei váltak ismertekké. Őket akkor személyesen többen azért nem ismerhettük, mert tanulmányaikat Patakon részben a mi odakerülésünk előtt befejezték. Később barátilag én mind az ötükkel megismerkedtem.²⁶

Ezt a helyzetet Szabó Zoltán kárára nehezítette, hogy a budapesti sajtóorgánumok közül mindig akadt olyan, amely kedvezőtlenül kommentálta az egymással összefügghető, "kommunistagyanúsnak" nevezett szervezkedéseket. E konglomerátum Szabó Zoltánra azzal járt, hogy őt a belügyminisztérium a megfigyelendők nyilvántartási listáján szerepeltette. Ez akkor derült ki, amikor Vasady Béla szerkesztésében, az 1935-től Debrecenben megindult, "Igazság és Élet" lelkipásztori és nevelői folyóirat, jó előre, egyik társszerkesztőnek Szabó Zoltánt szemelte ki. Ő a szükséges engedélyt a szerkesztőségnek az állami hatóságokkal való hosszas vitája után kaphatta meg. Mégpedig csak úgy, hogy a legkülönbözőbb oldalokról nagyon elismert Révész Imre a miniszterelnökség sajtóosztályán személyes garanciájával jött állt érte, mint "országos hírű tanárért".²⁷

A "Korán sötétedikkel" támadt vihart Szabó Zoltán előttünk gondolatainak gyakorlatilag mozduló és mozdító szárnyütésével viselte. A szenvedését mélyítő próbákat Krisztus-misztikája hitbeli, értelmi, érzelmi teljességében fokozott életigenléssé dolgozta fel. Ennek két kivetítődését érintem: teológiai disszertációja a gyakorlatban és kiszélesült gyakorlati teológiája címen.

Teológiai disszertációja a gyakorlatban (...) ***

Jegyzetek

* 1982 októberéről van szó.

** A református közművelődés sokak számára ma is eleven emlékü, fáradhatatlan szervezői, tanár és tanítvány, együtt üzennek a nemréget és a mát határoló ködfátylon át. A most

először közölt írás húsz éve készült. Az akkori jelenre utaló, sokszor érdekesen óvatos fogalmazás mára kortörténetté vált. A szövegben és a jegyzetekben élőként hivatkoztak közül többen már elmentek a minden élők útján. A tanulmány szerzőjéről, Koncz Sándor sárospataki teológiai tanárról lásd: Zempléni Múzsza I. évf. 3. szám, 46. o. Ez volt az utolsó, töredékes, ám különösen adatgazdag tudományos dolgozata; eredeti címe: "Szabó Zoltán emlékezete". A nagyívű munkából írásban csak a Szabó Zoltán pályakezdetéig terjedő rész készült el. A hivatkozott ünnepség 1982. november 25-én volt Sárospatakon, a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben. Erről Koncz Sándor a Reformátusok Lapja 1982. december 12-ei számában számolt be. Az Egyházkerület Elnöksége akkor: Kürti László püspök és Újszászy Kálmán főgondnok. Az előadást a szerző 1983 tavaszán formálta végleges tanulmánnyá. Minimális javításokkal, eredeti stílusában adjuk közre. A csillaggal jelölt jegyzeteket a szellemi hagyaték gondozója, dr. Koncz Gábor készítette.

Szabó Zoltán (1902–1965) ma elsősorban mint a Sárospataki Népfőiskola előkészítője, Újszászy Kálmánnal (1902–1994) együtt elindítója, sokak számára meghatározó élményű és emlékü szervezője ismert. A nagy neveket olykor még közirók is összekeverik, így megemlítem, hogy nem azonos "A tardi helyzet", a "Cifra szomorúság" és más híres szociográfiák szerzőjével, a népi író Szabó Zoltánnal.

Dr. Szabó Zoltán 1902. november 24-én született Alsószuhán. 1920-ban érettségizett a Sárospataki Református Főgimnáziumban. Teológiai tanulmányokat Sárospatakon, Berlinben és Utrechtben folytatott; lelkészi oklevelet Sárospatakon kapott, 1926-ban. Ez év októberétől sátorlajjaujhelyi vallásoktató segédlelkész. 1926–1952 között Sárospatakon teológiai helyettes-, rendkívüli- majd rendes tanár. Summa cum laude minősítéssel doktorált Debrecenben. Neki köszönhető a sárospataki teológusok ifjúsági munkájának megszervezése: falujáró mozgalom, csellengő gyermekek felkarolása, útépitő tábor, a cserkészlet fellendítése. 1935-36-ban a Sárospataki Népfőiskola elindítója, a teológiai oktatás modernizálásának kezdeményezője. Tagja volt a Cserkészszövetség országos vezetőségének. 1942-1945 között egyházkerületi főjegyző is volt. 1939-ben, Teleki Pál személyes felkérésére, vállalta a képviselőjelöltséget; a zempléni kerületben mandátumot nyert. Ezért 1945-ben letartóztatták; az elítéléstől a népfőiskolások kiállása óvta meg. 1930-ban házasságot kötött Rác Irénnel, aki 1931-ben, fiatalon meghalt. 1945-ben Szabó Annával kötött házasságot (akit, református körökben "Médi néni"-ként tisztelünk); gyermekeik Anna (1946) és Mária (1948). A Sárospataki Református Teológia megszüntetése után 1953-1956 között Ófehértón, 1957-1965 között Noszvajon volt lelkész. 1965. február 21-én hunyt el.

Koncz Sándor mint református teológust értelmezte Szabó Zoltán életét és munkásságát. A befejezetlen tanulmány kéziratos jegyzetei is arra utalnak, hogy a közéleti személyiséget, az oktatási reformert, az ifjúsági munkatábor- és népfőiskola szervezőt, a politizáló tanárt, a teológiai gondolkodó gyakorlati megnyilvánulásaként kívánta bemutatni. Korábbi, szemléletében párhuzamos írásként lásd Koncz Sándor: Comenius teológiája (in: Bibliotheca Comeniana III. Comenius és Magyarország, Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1990. 86-102. o.)

1 Lt. - Kisgyűjtemény M. Marton János

2 Lásd: Szabó Istvánról adatok Kta 642. - Igazgatói kiténtetése Kta. 642/4. 1935. dec. 20. Farkas István püspök aláírásával. - Szabó István 1901-től tanító Alsószuhán, 1903-36

Hernádszentandráson, ahol énekkart vezet és Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetet szervez. Részt vesz a Csobád és Vidéke Hitelszövetkezet megszervezésében. - Kiss András, a hernádszentandrási 1919-es direktórium elnökének fia, hálásan emlékezik meg róla a Népszabadságban, 1957-ben. - Balogh Zoltán cserépfalui református lelkész közlése szerint, Szabó Zoltán nagyapja Ragályon kovács volt, ahol Mikszáth Kálmán szóhasználatát követve, "hályogkovácsnak" nevezték, mert bicskával sikeresen operált hályogot. Ezt ő ragályi lelkipásztorsága idején hallotta többször emlegetni. - Szabó Zoltánra életrajzi adatok találhatóak: főleg Kt a 638. és 640/1-131., Ért 1912-1949., Kszj., Tej., Tkj. nyomtatott vagy kéz-, gépirásos sorozatokban Tgy. Nagykönyvtárában, Lt-ben, Természetesen a sárospataki főiskolai igazgatótanácsi, gazdasági választmányi és más jegyzőkönyvekben Lt-ben és a Kt mintegy 2 méter terjedelmű Szabó Zoltán-hagyatékban. - Egyéni tapasztalataimra, egykorú feljegyzéseimre vele kapcsolatban azért támaszkodhatom, mert 1931-35-ben tanítványa, 1935-36-ban főiskolai széniorként segédlelkésze, 1947-51 között teológiai tanártársa voltam. Ófehértói és noszvaji lelkipásztori szolgálata alatt barátként többször meglátogattam, folyamatosan leveleztem vele.

3 Reformátusok Lapja 1981. november 29. XX. évf. 48. szám 3. o.

4 Kt. Sz.n. Kardos Béla 1982. december 3-án Koncz Sándorhoz írt 5 gépelt lapnyi visszaemlékezése. Itt olvasható, hogy 1921 ősztől létrehozták a sárospataki tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatát, miután Hegyaljai Erő néven a gimnáziumi cserkészcsapat már működött. Kta 639/102. - Feljegyezzük, hogy Kardos Béla szerint Szabó Zoltán, mint teológus diák az akkori teológus internátus, a későbbi Kis Internátus I. emeleti, bal szélső szobájában lakott, mely sok diáknak lelki-szellemi otthona volt. "Szabó Zoltán teológus szíve és az ablak alatt álló néhai tulipánosládája mindig nyitva volt a lelki és testi éhezők előtt". Belőle "otthon vászonba takart hatalmas kenyérből szelt karaj... /a gépesítés korszakában már elfelejtett ízű/ zsíros kenyér vagy a cserépfazékból kanállal kikapart szilvalekvár, a vászontarisznyából pedig apró, krumplis pogácsa... feledhetetlen testi-lelki-szellemi ízek áradata ömlött... a mindig mindenre éhes odaszokottakra". - Egyébként ezekre Újszászy Kálmán is emlékszik, aki szobatársa volt Szabó Zoltánnak, mint egy évvel lejjebb járó teológus.

5 At 23. 1953. sz. alatt van, mint ritkaság, ha ugyan nem egyedüli darab a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségének alapító jegyzőkönyve. Valószínűleg Szabó Zoltántól került ide.

6 Ért. 1921-22. 18. o.

7 Benke Kálmán nyug. zempléni esperes közlése. Kt. Sz. n. elhelyezve. Benke István korán elhunyt hernádszentandrási lelkipásztor fiai közül három, mint sárospataki diákok, lelkipásztorok lettek. Benke József Hejőpapiban, Benke Kálmán Ondon, dr. Benke Imre a tiszáninneri Móráról átment a Tiszánúlra. A gyermekeket az Abaújszántóra költözött özvegy nevelte. Itt később az ideköltözött Szabó Istvánnéval, Szabó Zoltán édesanyjával: Ablonczy Máriával, mint a hernádszentandrási tanító özvegyével, igen jó barátságot ápolt.

8 Kt a 640/14.

9 Zoványi Jenő: Cikkei a "Theologiai Lexikon" részére a magyarországi protestantizmus köréből. Kézirat gyanánt. Budapest, 1940. 330. o.

10 Ért 1918-21. 6. o. - Tej 1926/12/d. 85. 1.

11 Tkj 1927. máj. 9./14. - kt 124. sz. 3. 1.

12 Ért 1931-32. 11. o. - Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola fennállásának négy-százados ünnepén. Budapest, 1932. 67-8.1. - Kszj 1932. jún. 10. /188. pont. - Szabó Zoltán első felesége Rácz Irén volt. Házasságot kötöttek 1930. júl. 8. Meghalt 24 éves korában, 1931. augusztus 21-én Debrecenben. - Az alapítványt olyan teológiai akadémiai és gimnáziumi ifjú kapja, aki szelíd, szeretettel teljes, szeretetre méltó, jó magaviseletű és előmenetelű. - Szabó Zoltán gyászát én Majoros István harmad éves teológustól hallottam. Ő egyike volt azoknak, akiket Szabó Zoltán apja Hernádszentandrásról küldött Patakra. Majoros Istvánnal, mint falusival, én, mint diósgyőr-vasgyári városi ipari proletár-ifjú barátságot kötöttem Patakra jövetelem utáni első napokban. Ő, a mélyen hívő és teológiailag nagyon tájékozott hívta fel figyelmünket Szabó Zoltán szenvedést, halált, életigenlést egybekapcsoló Krisztus-misztikájára. S arra, hogy a szenvedés bibliaiailag táplálék. Egzisztenciálisan Majoros István is átélte ezt. Beteg volt. IV. éves korában meghalt. "Tipikus pataki diák volt, tiszta lelkű, szerény, tartózkodó, hűséges, szorgalmas, édesanyjának egyetlen reménysége, diáktársainak legjobb barátja". Ért 1932-33. 12. o. - A miskolci református gimnázium érettségijével 1931-ben a következők kerültünk a pataki teológiára: Biró Sándor /budapesti gimn. igazgató, az Eötvös Tudományegyetemen latin docens/, Fehér Zoltán /korán elhalt/, Iglay Ferenc /sajóecsegi lelkész/, Harangi László /USA-ban egyetemi tanár/, Kecskés József /hernádszentandrásón lelkész/, Koncz Sándor /Sárospatakon teológiai tanár/, Nagy Imre /fügödi lelkész/, Tóth Lajos /miskolci Gyógypedagógiai Intézet-i igazgató/. Ekkor jött első évre Kiss Péter /bánhorváti lelkész/, aki ugyan Sárospatakon érettségizett, de miskolci diáknak is számítottuk, mert több éven át ott járt velünk. Tehát ő volt a kilencedik, mint "tiszteletbeli" egykori miskolci osztálytársunk. Mint miskolci diák igen összetartott velünk, valamennyiünk pataki diáksága alatt.

13 Id. Emlékkönyv. 58. o.

14 Ravasz László: Az igehirdetés elmélete. Homiletika, Pápa 1915. Tóth Károly: Az Isten beszéde, a történelmi tanulságok és a hit = Confessio 1982/4. szám 39.o. stb. Vigh Árpád: Retorika és történelem, Budapest, 1981. Különösen a 352-373. o.

15 Szabó Zoltán: Igehirdetésünk revíziója, Sárospatak, 1934. - Az itt következő adatok kisebb része Martin Miklós egykori pataki szénior, radostyáni, tiszacsermelyi, jelenleg Sárospatakon élő nyug. lelkész személyes emléke, nagyobb részben az én személyes emlékem.

16 Szabó Zoltán: Így szól az Úr, Sárospatak, 1933.

17 A "Korán sötétedik" ügyről részletes feldolgozás készül a Lt anyag felhasználásával is. Tkj 1932. december 17/4., 1933. január 16., január 25., január 27., február 1., február 2., március 10.

18 Korán sötétedik, Sárospatak, 1932. 103. o.

19 Lt. Tkj 1932. december 17/4.

20 Imre Lajos: Az ifjúság válsága, Nagybánya, 1930. - Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. A vádolt Ady költészete, Soli Deo Gloria kiadása, Budapest, 1927. - Ravasz László: Ady vallássossága. A Thábor hegy ormán. Beszédek, cikkek, előadások, Kolozsvár, 1928. 129. skk.o.

21 Farkas István: A magyar fajta védelme, Sárospatak, 1934. - Tihanyi Endre: A "falujáró" püspök = Reformátusok Lapja, 1982. szeptember 19., XXVI. évf. 38. szám.

22 Vatai Lászlóról mai méltató idézet: "Vatai László volt az SDG legkiemelkedőbb embere, önálló gondolkodója, több elévülhetetlen filozófiai, irodalomkritikai művet írt. Csak sajnálni lehet, hogy az első koncepciós pernek minősült eljárásban őt is meghurcolták, s bizalmát

vesztve nem idehaza fejt ki nagyszerű képességeitől és felkészültségétől kitelhető munkásságát". Lásd: Sebestyén László: Emlékezés az 1942. évi ifjúsági egységtalálkozóra = *Confessio*, 1982/2. szám 24. o. - Feljegyezzük, hogy Király István akadémikus, egyetemi tanár, irodalomtörténész figyelmét pataki diák korában Vatai László hívta fel Ady Endrére akkor, amikor Király István, mint kisdíák mendikációba kísérte a legátus Vatai Lászlót és a vonatos, gyaloglásos utakon Vatai Ady verseket szavalt, idézett Királynak. Sok más művük mellett mindketten irodalomtörténetileg méltányolt köteteket írtak Adyról. - Vatai László: *Isten szörnyetege*, Washington, 1963. - Király István: *Ady Endre*, 2 kötet. Budapest 1970.

23 Sárospataki Református Lapok, december 1-8., XIV. évf. 48-9. szám 238. o.

24 Tkj. 1932. december 17/2., 1933. január 10/2. pont.

25 Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1932. XLVIII. évf. október-novemberi szám.

26 Adalékel róluk. Andreánszky István a Népszava munkatársa volt. A felszabadulás után, 1945-ben a belügyminisztérium politikai osztályának vezetője. A koncepciós perek idején Belgiumba menekült. (Ma már a feldolgozások különbséget tesznek a disszidensek és az életük megmentése érdekében az országból elmenekültek között.) - Ifj. Marton János a felszabadulás után az iparügyi minisztérium államtitkára volt. Mivel öt nyelven beszélt, az arab országokkal ő kötötte az ipari jellegű államszerződéseinket. A Rajk-per idején a recski rézbányába deportálták, feleségét és két gyermekét pedig a Hortobágyra. Rajk rehabilitálásával őt is rehabilitálták, s mivel ő még élt, az IBUSZ-nál kapott vezető beosztást. Ennek bécsi magyar részlegét vezette. - Bertók János, Bertók Béla munkácsi református püspök fia. Amikor Munkácson a bevonuló orosz csapatok üdvözlésére sietett, mint baloldali, félre értett helyzet miatt "begyűjtötték" az utcáról hadifogolyként, s kivitték a Kárpáton túlra, ahol nem sokára meghalt. - Rác István a felszabadulás után Sárospatakon működött a szabadművelődés munkájában, majd a békéstarhosi zeneiskolában. Világhírű fényképésszé lett Svájcban, majd Finnországban telepedett meg. Külföldi fényképész munkássága elismerésül a hazánkban bekövetkezett tisztulás éveiben itthon is kiállításon mutatták be elismert működését. Rác György ismert építészmérnök Budapesten.

27 Kt a 640/131, 128/4.

*** Az írás itt örökre abbamaradt, 1983 márciusában; a lap alján, az írógépbe indigós másolattal befűzve. A jegyzetek 27-ig elkészültek. A kézzel és géppel írt további vázlatpontok, töredékek várják a szisztematikus feldolgozást. Levélben érdeklődőknek – a szerkesztőség közvetítésével – készséggel rendelkezésre bocsátja a jogörökös; szakdolgozati, cikk- vagy tanulmány jellegű feldolgozásra. Erre Koncz Sándor halála után Szabó Lajos református lelkészt, teológiai tanárt, néprajzi író, Szabó Zoltán unokaöccsét akartuk felkérni, ám az idő az ötletet elsodorta, s már ő is elköltözött.

A jegyzetekben használt rövidítések jegyzéke:

At. - Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Adattár

Ért. - Sárospataki Református Főiskola Értesítője. Nyomtatott.

Kszj. - Sárospataki Református Főiskola Köziskolai Székének jegyzőkönyve. Lt.

Kt. - Tgy. Kézirattár

Tej. - Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei

Tkj. Sárospataki Református Főiskola Theológiai Karának jegyzőkönyve. Lt.